

תפילות הקבע – שאלות יסוד

שיעור פתיחה לפרק תפילת השחר

מקורות

תוספתא ברכות (ליברמן) ג, א - ב

כשם שנתנה תורה קבע לקרית שמע כך נתנו חכמים לתפילה מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות שכן תמיד של שחר קרב עד חצות ר' יודה או' עד ארבע שעות
מפני מה אמרו תפלת המנחה עד הערב שכן תמיד של בין הערבים קרב עד הערב ר' יודה או' עד פלג המנחה כמה הוא פלג המנחה אחת עשרה שעה חסר רביע.
תפלת הערב אין לה קבע ר' לעזר ברי' יוסי או' עם נעילת שערים אמ' ר' לעזר ברי' יוסי אבה היה מתפלל אותה עם נעילת שערים.

בבלי ברכות כו ב - אוקספורד 366

איתמר ר' יוסי בר חנינא אמ' תפלות אבות תקנום; ר' יהושע בן לוי אומ' תפלות כנגד תמידין תקנום. ר' יוסי בר חנינא אמ' תפלות אבות תקנום, הא כיצד? אברהם תיקן תפלת שחרית...

ירושלמי ברכות ד א

מאיכן למדו שלש תפילות?

ר' שמואל בר נחמני אמ': כנגד שלשה פעמים שהיום משתנה על הבריות. בשחר צריך אדם לומ' 'מודה אני לפניך יי א-להי וא-להי אבותיי שהוצאתני מאפילה לאורה'.

במנחה צריך אדם לומ' 'מודה אני לפניך יי א-להי וא-להי אבותיי כשם שזכיתני לראות החמה במזרח כך זכיתני לראות במערב'.

בערב צריך לומ' 'יהי רצון מלפניך יי א-להי וא-להי אבותיי כשם שהייתי באפילה והוצאתני לאורה כך תוציאני מאפילה לאורה'.

ר' יהושע בן לוי אמ': תפילות מאבות למדום.

תפילת השחר מאברהם אבינו, 'וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם לפני יי' (בראשית יט, כז). ואין עמידה אלא תפילה, כמ' דתימר 'ויעמד פינחס ויפלל' (תהלים קו, ל).

תפילת המנחה מיצחק אבינו, 'ויצא יצחק לשוח בשדה' (בראשית כד, טג). ואין שיחה אלא תפילה, כמ' דתימר 'תפילה לעני כי יעטוף ולפני יי ישפוך שיחו' (תהלים קב, א).

שאלות לעיון

1. משנה ברכות ד, א-ד; תוספתא ברכות ג, א-ב – שימו לב למאפייני תפילות הקבע ועל בסיס איזה מודל הם עוצבו.
2. תנו מבט לתפילות בתנ"ך – האם יש ציווי להתפלל? מה טיב התפילות המתוארות במקרא – באילו נסיבות מתפללים אותן ומה טיבן?
3. ברכות כו: "איתמר ר' יוסי בר חנינא... ואסמכינהו רבנן אקרבתות" (שים לב לנוסח כ"י אוקספורד); ירושלמי ברכות ד, א, "מאיכן למדום... כל הלילה".
4. רמב"ם ספר המצוות מ"ע ה; הלכות תפילה א, א-ח; הלכות מלכים ט, א; הלכות תעניות א, א.
5. השגת הרמב"ן למ"ע ה – דרך דיונו תוכל ללקט את המקורות בגמרא העוסקות בשאלה האם תפילה דרבנן או דאורייתא. איך הרמב"ם מפרש מקורות אלו?
6. אבות או תמידין:
(א) מה עומד בשורש המחלוקת? מה טיב התפילה לפי כל תפיסה?
(ב) שים לב שהרמב"ם מביא את שניהם – דייק היטב בלשונו תפילה א, ו, בהסבר תפילת ערבית.
7. בחון לאור המקורות הבאים השתקפות של המחלוקת בפרטים שונים בסוגיות הפרק:
(א) מוסף – האמור בגמרא כו:; ברכות כו, א תד"ה איבעיא להו; שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה קמא סימן ט (חיוב נשים במוסף).
(ב) זמן תפילת שחרית – מרומי שדה כו, א ד"ה ונראה
(ג) תשלומין – פני יהושע ברכות כו, א ד"ה ועוד
(ד) תפילת ערבית – פני יהושע ברכות כו, ב ד"ה בגמרא איתמר.
8. העמק דבר דברים א, מה; שמות ב, כג.

תפילת הערב מיעקב אבינו, "ויפגע במקום וילן שם" (בראשית כח, יא).
ואין פגיעה אלא תפילה, כמי דתימי "יפגעו נא ביי צבאות" (ירמיה כז, יח). ואו'
"אל תשא בעדם רינה ותפילה ואל תפגע ביי" (ירמיה ז טז).
ורבנן אמרו: תפילות מתמידין גמרו.
תפילת השחר מתמיד שלשחר "את הכבש אחד תעשה בבקר" (במדבר כח, ד).
תפילת המנחה מתמיד שלבין הערבים. ["ואת הכבש השני תעשה בין הערביים"]
תפילת הערב לא מצאו (חכמי): [במה] לתלותה ושנו אותה סתם.
הדא היא דתנינן "תפילת הערב אין לה קבע ושל: מוספין כל היום".
אמי ר' תנחומא: עוד היא, קבעו אותה כנגד איכול איברים ופדרים שהיו
מתאכלין על גבי המזבח כל הלילה.

ספר המצוות לרמב"ם מצוות עשה ה

והמצוה החמישית היא שצונו לעבדו יתעלה וכבר נכפל צווי זה פעמים, אמר
(משפטים כג כה) ועבדתם את יי אלהיכם ואמר (ראה יג ה) ואותו תעבדו ואמר
(ואתחנן ו יג) ואותו תעבוד ואמר (ס"פ עקב) ולעבדו. ואעפ"י שזה הצווי הוא גם
כן מן הציוויים הכוללים כמו שביארנו בשרש הרביעי הנה **יש בו יחוד שהוא**
צוה בתפילה. ולשון ספרי ולעבדו זו תפילה. ואמרו גם כן ולעבדו זה תלמוד.
ובמשנתו של רבי אליעזר בנו שלרבי יוסי הגלילי (פרשי יב עמי רכח) אמרו מנין
לעיקר תפילה בתוך המצוות מהכא את יי א-להיך תירא ואותו תעבוד. ואמרו
(מדרש תנאים ממדרש הגדול פ' ראה) עבדהו בתורתו עבדהו במקדשו. כלומר
ללכת שם להתפלל בו ונגדו כמו שבאר שלמה עליו השלום (מ"א ח דה"ב ו):

מנין המצוות לרמב"ם

ה **להתפלל לו** שני ועבדתם את יי א-להיכם, עבודה זו היא תפלה.

רמב"ם תפילה פרק א

הלכות תפילה וברכת כהנים יש בכללן שתי מצוות עשה, אי **לעבוד את ה'**
בתפילה בכל יום, ב' לברך כהנים את ישראל בכל יום. וביאור שתי מצוות אלו
בפרקים אלו.

פרק ראשון

* א * **מצוות עשה להתפלל בכל יום**, שנאמר "ועבדתם את ה' א-להיכם", מפי
השמועה אמרו שעבודה זו היא תפילה, ונאמר "ולעבדו בכל לבבכם", אמרו
חכמים, אי זו היא עבודה שבלב, זו תפילה. ואין מנין התפילות מן התורה, ולא
משנה התפילה הזאת מן התורה, ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה,

* ב * ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפילה, לפי שהיא מצות עשה שלא הזמן
גרמה: אלא חיוב מצוה זו כך הוא, שהיא אדם מתפלל ומתחנן בכל יום, ומגיד
שבחו של הקב"ה, ואחר כך שואל צרכין שהוא צריך להן בבקשה ובתחינה,
ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו, כל אחד ואחד כפי כחו:
* ג * אם היה רגיל, מרבה בתחינה ובקשה, ואם היה ערל שפתים, מדבר כפי יכולו,
ובכל עת שירצה. וכן מנין התפילות, כל אחד ואחד כפי יכולתו, יש שמתפלל פעם
אחת ביום, ויש שמתפלל פעמים הרבה. והכל היו מתפללים נוכח המקדש, בכל
מקום שיהיה. וכן היה הדבר תמיד ממש רבינו עד עזרא:

* ד * כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע, נתערבו בפרס ויון ושאר האומות,
ונולדו להם בנים בארצות הגויים, ואותן הבנים נתבלבלה שפתם, והיתה שפת
כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה, וכיון שהיה מדבר אינו יכול לדבר כל
צרכו בלשון אחת אלא בשיבוש, שנאמר "ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם
מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם:" ומפני זה כשהיה אחד מהן מתפלל,
תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקב"ה בלשון הקודש, עד שיערב עמה
לשונות אחרות. וכיון שראה עזרא ובית דינו כך, עמדו ותיקנו להם שמונה עשרה
ברכות על הסדר: שלש ראשונות שבח לה', ושלש אחרונות הודיה, ואמצעיות יש
בהן שאלת כל הדברים שהן כמו אבות לכל חפצי איש ואיש ולצרכי הציבור
כולם, כדי שיהיו ערוכות בפי הכל וילמדו אותם, ותהיה תפילת אלו העילגים
תפילה שלימה כתפילת בעל הלשון הצחה. ומפני ענין זה תיקנו כל הברכות
והתפילות הסדורות בפי כל ישראל, כדי שיהא כל ענין ברכה ערוך בפי העילג:

* ה * **וכן תיקנו שיהא מנין התפילות כמנין הקרבנות**, שתי תפילות בכל יום כנגד
שני תמידין, וכל יום שיש בו קרבן מוסף תיקנו בו תפילה שלישית כנגד קרבן
מוסף. ותפילה שכנגד תמיד של בוקר היא הנקראת תפילת השחר, ותפילה
שכנגד תמיד של בין הערבים היא הנקראת תפילת מנחה, ותפילה שכנגד
המוספין היא הנקראת תפילת המוספין:

* ו * וכן התקינו שיהא אדם מתפלל תפילה אחת בלילה, שהרי איברי תמיד של
בין הערבים מתאכלין כל הלילה, שנאמר "היא העולה" וכו', כענין שנאמר "ערב
ובוקר וצהריים אשיחה ואהמה". ואין תפילת ערבית חובה כתפילת שחרית
ומנחה, ואף על פי כן נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית,
וקיבלו עליהם כתפילת חובה:

ז וכן תיקנו תפילה אחר תפילת המנחה סמוך לשקיעת החמה ביום התענית בלבד, כדי להוסיף תחינה ובקשה מפני התענית, וזו התפילה נקראת תפילת נעילה, כלומר נעלו שערי שמים בעד השמש ונסתרה, לפי שאין מתפללין אותה אלא סמוך לשקיעת החמה:

ח נמצאו התפילות בכל יום שלש, ערבית ושחרית ומנחה, ובשבתות ובמועדים ובראשי חדשים ארבע, שלש של כל יום ותפילת המוספין, וביום הכיפורים חמש, ארבע אלו ותפילת נעילה:

רמב"ם מלכים ומלחמות פרק תשיעי

א על שישה דברים נצטוו אדם... הוסיף לנח אבר מן החי... נמצאו שבע מצוות: וכן היה הדבר בכל העולם עד אברהם נצטוו יתר על אלו במילה, והוא **התפלל שחרית**. ויצחק הפריש מעשר, והוסיף תפילה אחרת לפנות היום. ויעקב הוסיף גיד הנשה, והתפלל ערבית...

רמב"ם תעניות א, א

מצות עשה מן התורה לזעק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבוא על הצבור שנאמר על הצר הצר אתכם והרעתם בחצוצרת כלומר כל דבר שיצר לכם כגון בצרת ודבר וארבה וכיוצא בהן זעקו עליהן והריעו. ודבר זה דרך מדרכי התשובה הוא שבזמן שתבוא צרה ויזעקו לה ויריעו ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להם ככתוב עונותיכם הטו אלה לכם וזה הוא שיגרם להם להסיר הצרה מעליהם.

השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם מצות עשה ה

כתב הרב המצוה החמשית שנצטוינו בעבודתו... ואין הסכמה בזה. שכבר בארו החכמים בגמרא תפלה דרבנן כמו שאמרו בשלישי שלברכות (כא א) לעניין בעל קרי שקורא קרית שמע ומברך על המזון לאחריו ואינו מתפלל והעלו הטעם בזה אלא ק"ש וברכת המזון דאורייתא תפלה דרבנן. ואמרו עוד (שם) ספק קרא ק"ש ספק לא קרא ק"ש חוזר וקורא ק"ש ספק התפלל ספק לא התפלל אינו חוזר ומתפלל דק"ש דאורייתא תפלה דרבנן. ובגמר סוכה (לח א) אמרו גבי תפלה דתנן ואם התחילו אין מפסיקין והקשו מלולב דקתני נוטל על שולחנו אלמא מפסיק והשיבו בדרך תימה מאי קושיא הא דאורייתא הא דרבנן. וכבר ראינו בהלכות תפלה (רפ"א) שאמר שחייב אדם מן התורה בתפלה בכל יום אלא שאין מנין התפלות ולא משנה התפלה מן התורה וכך כתב בזה המאמר במצוי עשירית שזמני התפלה אינם מן התורה אבל חובת התפלה עצמה היא מן התורה. וגם זה

איננו נכון בעיני. שבעל קרי מברך על המזון לאחריו מפני שהוא מן התורה ואינו מתפלל עד שיטבול אפילו עמד כמה ימים בקריו. ועוד שמי שנאנס ולא התפלל בשחרית ובמנחה נסתפק בעצמו ספק התפלל ספק לא התפלל אם כן לפי דבריו שלהרב היה צריך לחזור ולהתפלל והם פסקו לעולם בכל ספק בתפלה שאינו חוזר ומתפלל מפני שהיא מדרבנן. **ואם איננה מצוה בכל יום מתי תהיה החובה הזאת המוטלת עלינו מה"ת שיתפלל יום אחד בשנה או בכל ימיו פעם אחת...**

אלא ודאי כל ענין התפלה אינו חובה כלל אבל הוא ממדות חסד הבורא ית' עלינו ששומע ועונה בכל קראינו אליו. ועיקר הכתוב ולעבדו בכל לבבכם מצות עשה שתהיה כל עבודתינו לא-ל ית' בכל לבבנו כלומר בכוונה רצויה שלימה לשמו ובאין הרהור רע, לא שנעשה המצות בלא כונה או על הספק אולי יש בהם תועלת. כענין ואהבת את יי א-להיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך שהמצוה היא לאהוב את השם בכל לב ולב ושנסתכן באהבתו בנפשנו ובממוננו. ומה שדרשו בספרי (עקב) ולעבדו זה התלמוד ד"א זו תפלה אסמכתא היא או לומר שמכלל העבודה שנלמוד תורה ו**שנתפלל אליו בעת הצרות ותהיינה עינינו ולבנו אליו לבדו כעיני עבדים אל יד אדונייהם.** וזה כענין שכתוב (בהעלותך י) וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני יי אלהיכם והיא מצוה על כל צרה וצרה שתבא על הצבור לצעוק לפניו בתפלה ובתרועה והוא הענין שבאר שלמה ע"ה כמו שכתוב (מ"א ח דה"ב ו) בהעצר השמים ולא יהיה מטר וכתוב רעב כי יהיה דבר כי יהיה שדפון ירקון ארבה חסיל כי יהיה כי יצר לו אויבו בארץ שערינו כל נגע כל מחלה כל תפלה כל תחנה אשר יהיה לכל האדם לכל עמך ישראל אשר ידעו איש נגע לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה. ... **ואם אולי יהיה מדרשם בתפלה עיקר מה"ת נמנה אותו במנינו שלהרב ונאמר שהיא מצוה לעת הצרות שנאמין שהוא יתברך ויתע' שומע תפלה והוא המציל מן הצרות בתפלה וזעקה.** והבין זה:

תוספות ברכות כו, א

איבעיא להו טעה ולא התפלל תפלת מנחה כו' - לא בעי אם טעה ולא התפלל תפלת מוסף דהא ודאי אינו מתפלל בערבית דהיאך יקרא את הקרבנות וכבר עבר זמן מוסף וגם לא תיקנו שבע ברכות של מוסף אלא משום ונשלמה פרים שפתינו ובזה ודאי עבר זמנו בטל קרבנו אבל שאר תפלות דרחמי נינהו ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו ואין כאן עבר זמנו בתפלה אחרת.

שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה קמא סימן ט

גם לא מצינו דעשה ששוה בכל קודם לעשה שאינה שוה בכל, והרי בברכות (דף כ"ז) היה לפנינו שני תפלות מנחה ומוסף מנחה קדים דתדיר, ולא נקיט הטעם דמנחה שוה בכל דנשים חייבות בתפלה ומוסף אינה שוה בכל, דלכאורה נראה דנשים פטורות מתפלת מוסף כיון דנשים לא היו שוקלות אין להם חלק בקרבנות ציבור וכ"מ בת' בשמים ראש סי' פ"ט ע"ש.

מדומי שדה ברכות כו, א

ונראה עוד דתליא במחלוקת אם תפלות אבות תקנום או כנגד תמידים. **דאי כנגד תמידים הרי היה ראוי להתפלל קודם נץ החמה כמו הקרבת התמיד.** וצ"ל דהא דלכו"ע הוי המצוה להתפלל אחר נץ החמה, הוא משום דכתיב ייראוך עם שמש, הרי דהאי קרא מיירי בתפלה. **אבל אם תפלות אבות תקנום, כך תיקן אברהם אבינו להתפלל עם נץ החמה, בשעה שאוה"ע משתחוים להשמש, אבל קרא ייראוך עם שמש קאי על ק"ש...**

פני יהושע ברכות כו, א

ועוד דבהאי טעמא גופא מצינו למימר דשלוש תפלות אבות תקנום אפי"ה אין להם זמן מיוחד מעיקר הדין דאפשר דבאבות גופייהו מעשה שהיה כך היה ולעולם דמעיקר הדין אין להם זמן מיוחד לומר שאח"כ עבר הזמן אלא שחייב להשלים בכל יום שלוש תפלות שהתפללו האבות...

פני יהושע ברכות כו, ב

בגמרא איתמר רבי יוסי בר חנינא אמר תפלות אבות תקנום ורבי יהושע בן לוי אמר כו'. **לכאורה נראה דהך פלוגתא תליא בפלוגתא דתנאי לקמן אי תפלת ערבית רשות או חובה** דמאן דסבירא ליה רשות על כרחך סבר דכנגד תמידין תקנום ומש"ה תפלת שחרית ומנחה חובה משא"כ תפלת ערבית שאינה אלא כנגד אברים ופדרים דלא מעכבי כפרה ועוד שעיקר מצותן להקטירן ביום ומש"ה הוי שפיר רשות ומ"ד תפלת ערבית חובה סובר דתפלות אבות תקנום דלפי"ז כולו שלוש תפלות כי הדדי נינהו דמאי שנא,

העמק דבר דברים א, מה

שני אופני תפלות המה המתקבלים לפני ה', **א' מי שאינו יכול לסדר תפלתו בלשון צח כמדבר לפני המלך, אבל מ"מ כיון שצועק מנהמת הלב במרירות, הקדוש ברוך הוא שומע תפלתו,** וע"ז כתיב (תהלים קט"ז) אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני, פי' הקול לבד בלי הצעת דברים המה תחנוני, ובשעת יציאת מצרים כתיב וישמע את קולנו, היינו הקול לבדו, וע"ז אמרו חז"ל בפ' חלק דק"ו

ב' רחמנא לבא בעי, ובה האופן שמבקש רחמים במרת לב אמרו תפלה בכל לשון, ואי' בסוטה רפ"ז משום דרחמי הוא, היינו **המדבר במרת לב בעל הרחמים ית' שומע צרת נפשו,** והרי זה כמו שבא לפני מלך בוי"ד שהדרך ארץ הוא לדבר בלשון המלך דוקא, מ"מ מי שבא לצעוק רחמים ממרת נפשו, אין מלך של חסד מקפיד עליו, ושומעו בכל לשון שהוא מדבר ונוח לפניו לפרש מרי שיחו, כך הקדוש ברוך הוא רב חסד אף על גב שאין דרך ארץ מלבקש מלפניו כי אם בלשון הקדש, בלשון שהקב"ה מדבר כביכול את נביאיו, מ"מ מי שבא במרי שיחו ונוח לו לפרש בלשון חול, הקדוש ברוך הוא שומעו בכל לשון, ולא גרע מקול בעלמא, **אבל יש תפלה שאינו בא במרת הלב כי אם בחין ערך שפתים,** בשביל אחר וכדומה, אז ודאי אינו מדרך ארץ כי אם בלשון הקדש, כמו הבא לפני מלך בוי"ד בזה האופן.

העמק דבר שמות ב, כג

שלא היו מלומדים עדיין לתפלה בלשון צח ושפיתת שיח שיהא ראוי להתקבל מצד עצם התפלה, אלא היו אנשים פשוטים ומגושמים כבעלי עבודה קשה, וא"כ היה התפלה לה' רק בקול צעקה אוי ואבוי ה' א-להי אבותינו, ומ"מ נשמע תפלתם...

פתיחה לפירוש רב סעדיה גאון לבראשית, מהדורת צוקר עמ' 183

טומאה, ורק אמר "כל כלי" ⁹³, וכדומה לזה. ת. מפני שהאומה מסכימה שהשם יתברך הטיל עליה מצוות שלא גזכרו בתורה שמותיהן וכל שכן כמויותיהן ואיכויותיהן, כגון התפילה, שהסכמנו ⁹⁴ שהיא שלוש בכל יום, ואינה מפורשת ⁹⁵. והגשואין שאנו